

ЯЦЕНТІЙ
Богдан Романович,
здобувач Національної наукової
сільськогосподарської
бібліотеки НААН
(м. Київ)

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА ТИХОНОВИЧА КАЛАЧИКОВА (1902–1982)

На основі історико-наукового аналізу архівних матеріалів відтворено життєвий творчий шлях вченого-аграрія, педагога, одного з організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні у 20–40-х рр. ХХ ст., професора Олександра Тихоновича Калачикова. Становлення особистості, кар'єрне зростання та наукові напрацювання вченого відбулися у рамках радянської системи. Науковими здобутками з питань агрохімії, агрогрунтознавства та загального землеробства вчений збагатив сільськогосподарську науку й сприяв її подальшому розвитку.

Ключові слова: сільськогосподарська наука, агрохімія, агрогрунтознавство, землеробство, агротехніка, діяльність, сільське господарство, організація.

В статтє на основании историко-научного анализа архивных материалов воссоздан жизненный творческий путь ученого-агрария, педагога, одного из организаторов сельскохозяйственного опытного дела в Украине в 20–40-х гг. ХХ в., профессора Александра Тихоновича Калачикова. Становление личности, карьерный рост и научные наработки ученого состоялись в рамках советской системы. Научными достижениями по агрохимии, агропочвоведения и общего земледелия ученый обогатил сельскохозяйственную науку и способствовал ее дальнейшему развитию.

Ключевые слова: сельскохозяйственная наука, агрохимия, агропочвоведение, земледелие, агротехника, деятельность, сельское хозяйство, организация.

In the article on the basis of historical and scientific analysis of archival materials recreated life career of agricultural scientists, a teacher, one of the organizers of the agricultural experimental work in Ukraine in 20–40-ies. XX century, professor Alexander Tikhonovich Kalachikov. Formation of personality, career and academic achievements of the scientist was held in the framework of the

Soviet system. agricultural science scientist has enriched and contributed to its further development of scientific achievements in agricultural chemistry, Soil and general agriculture.

Keywords: *agricultural science, agricultural chemistry, soil science, agriculture, agricultural, activity, agriculture, organization.*

Про визначну роль в становленні українського ґрунтознавства окремих особистостей учених, зокрема і професора О.Т. Калачикова, відзначає у своїх публікаціях професор В.А. Вергунов [1]. Системне дослідження архівних матеріалів дозволяє автору стверджувати про важливе значення наукового доробку, організаційної та педагогічної діяльності О.Т. Калачикова для розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні, насамперед у галузі агрохімії та ґрунтознавства у другій половині 20–40-х рр. ХХ ст.

Олександр Тихонович народився 8 вересня (26 серпня) 1902 р. у м. Києві в сім'ї робітників. Не дивлячись на відсутність будь-яких статків, батьки змогли дати освіту своїй єдиній дитині. Після навчання в початковій міській школі у 1910–1914 рр., Олександр закінчив чотирикласне вище навчальне училище та два старших класи міського реального училища. У вересні 1920 р. вступив на сільськогосподарське відділення Київського політехнічного інституту. З грудня 1923 до вересня 1925 р. проходив червоноармійську службу рядовим 7-го стрілецького полку 3-ї Кримської дивізії у Севастополі. Під час служби у 1924 р. виконував обов'язки полкового організатора РКСМ, у 1925–1928 рр. був членом бюро ЛКСМУ КСГІ, з березня 1925 р. його висунуто в кандидати партії. Після демобілізації закінчив навчання у вже перейменованому закладі – Київському сільськогосподарському інституті. Згідно з рішенням первинної парторганізації Київського сільськогосподарського інституту у травні 1928 р. стає членом партії [2, арк. 5].

Під час навчання Олександр захоплювався науковою роботою, на останньому курсі працював в агрохімічній лабораторії Київської обласної сільськогосподарської станції під керівництвом професора О.І. Душечкіна. Його перша наукова стаття «Біологічне поглинання кальцію в умовах оптимального зволоження ґрунту» вийшла друком у 1927 р. у «Наукових

записках Київського СГІ». Упродовж 1928 р. працює агрохіміком на Київській обласній сільськогосподарській дослідній станції. За клопотанням партійної та профспілкової організацій Київського СГІ майбутнього вченого рекомендують до вступу в аспірантуру інституту. При кафедрі загального землеробства під керівництвом професора О.І. Душечкіна підготував кандидатську дисертацію за темою: «Біологічне вбирання кальцію, азоту та фосфору у ґрунті». Прилюдний захист відбувся на засіданні кафедри наприкінці вересня 1930 р. [3, арк. 4]. Науково-експериментальні основи, висвітлені в роботі, вирішували важливі практичні питання в галузі агрономічної хімії та агротехніки щодо біологічного вбирання та мобілізації поживних речовин у ґрунті, що мало надзвичайно цінне значення при створенні раціональної системи використання добрив у сільському господарстві.

З березня 1930 р. О.Т. Калачиков обіймає посаду директора Центральної агрохімічної лабораторії при НКЗ УСРР, а з 22 травня 1931 р. до кінця квітня 1932 р. – заступника директора Всеукраїнський НДІ сільськогосподарського ґрунтознавства та хімізації сільського господарства, створеного на базі лабораторії. Був учасником Другого Всесвітнього конгресу ґрунтознавців, який пройшов у 1930 р. в СРСР. З травня 1932 до червня 1934 р. О.Т. Калачиков працює на посаді завідувача лабораторії агрохімії і ґрунтознавства Всесоюзного НДІ південного плодового господарства у Києві (нині – Інститут садівництва НААН) [3, арк. 5]. Після чергових реорганізацій у Всеукраїнському НДІ агроґрунтознавства та хімізації сільського господарства вчений повертається на посаду заступника директора з наукової роботи. У цей період займається вивченням питань хімізації плодово-ягідного господарства та розробкою проблем використання у практиці колективного ведення сільського господарства поряд із розповсюдженими масовими видами удобрень (гній, звичайні міндобрива), а також новими видами добрив – мікродобрив (бор, марганець, мідь). На підставі проведених лабораторних і лабораторно-польових досліджень щодо впливу бору та марганцю на ріст і розвиток сільськогосподарських рослин (рицина, бавовна, льон, цукровий буряк, люпин

та ін.) висунув робочу гіпотезу про підвищення коефіцієнта корисної дії поживних речовин звичайних добрив під впливом сумісного їх внесення з мікродобривами. Таким чином, О.Т. Калачиковим було встановлено низку фактів, що мали велике виробниче значення: прискорена дія певних дозувань бору на дозрівання бавовни та рицини, що практично збільшувало доморозний вихід бавовни-сирцю для умов півдня України, давало можливість покращити якість льону, збільшити накопичення білка в бобових і підвищити вміст цукру в цукрових буряках.

Учений займається і педагогічною роботою, упродовж 1931–1932 рр. викладає курс фізичної та агрономічної хімії в Київській філії Українського інституту аспірантури. З 1 вересня 1933 до січня 1941 р. працює на посаді професора кафедри загальної агрономії спочатку Комуністичного університету, а згодом – Київської Вищої комуністичної школи та Київської комуністичної сільськогосподарської школи, яку у січні 1939 р. було реорганізовано в Київський міжобласний сільськогосподарський технікум. У цих закладах викладає курси «грунтознавство» та «агрохімія (удобрення)».

У 1935 р. з ліквідацією Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук і перейменуванням Всеукраїнського НДІ агрогрунтознавства та хімізації сільського господарства в Український НДІ соціалістичного землеробства (нині – ННЦ «Інститут землеробства НААН»), О.Т. Калачиков продовжує працювати заступником директора з наукової роботи [4, арк. 184–185]. З квітня 1936 р. входив до числа 81 членів Ради при НКЗС УСРР. У 1937 р Постановою ВАК Всесоюзного Комітету по Вищій школі при РНК СРСР О.Т. Калачикову присвоюють науковий ступінь кандидата сільськогосподарських наук та вчене звання в.о. професора [3, арк. 5зв.].

Учений вивчає вплив мікродобрив на процеси у ґрунті. Зокрема, він з'ясовує залежність між біологічними процесами мобілізації азоту і фосфору в ґрунті та внесеними мікродобривами бору й марганцю. За результатами проведених у 1935–1941 рр. та 1945–1947 рр. дослідів встановлює факт різкої зміни динаміки поживних речовин у ґрунті під впливом внесених мікродобрив.

Ці результати вчений планував покласти в основу докторської дисертації за темою «Біологічні основи застосування системи макро- і мікроелементів у сільському господарстві УРСР».

Крім того, з 1930 р. О.Т. Калачиков досліджував питання класифікації й агрономічної характеристики ґрунтів УРСР, проводив організаційну й методичну роботу зі складання агроґрунтознавчих карт. У другій половині 30-х рр. ХХ ст. під науковим керівництвом О.Т. Калачикова було складено низку ґрунтових карт УРСР та окремих її регіонів, зокрема: ґрунтово-агрохімічні карти 46 машинно-тракторних станцій зони бурякосіяння УРСР у масштабі 1:25 000 та тексти до них (1935); ґрунтово-агрохімічні карти областей в масштабі 1:400 000 та пояснення до них (Київської, Вінницької, Чернігівської, Харківської та Полісся); ґрунтові карти областей в масштабі 1:200 000 та тексти до них (Львівської, Ровенської, Волинської, Дрогобицької, Тернопільської, Станіславської). До важливих здобутків належать «Матеріали до вивчення агрономічних руд України» (1930), «Матеріали дослідження ґрунтів» і «Ґрунти Проскурівщини (кол. Проскурівської округи)» (1931) та «Інструкція зі збору, зберігання та використання місцевих добрив» (1937) [2, арк. 9].

У 1938–1940 рр. він навчається на історичному факультеті Вечірнього університету марксизму-ленінізму при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка. У цей період, зокрема у 1939, 1940 та 1941 рр. результати наукових досліджень ученого про вплив мікродобрив на врожайність польових культур експонувалися на Всесоюзних сільськогосподарських виставках у Москві. За кращу розробку з питань удобрення у 1940 р. відзначений Великою срібною медаллю Виставкому.

На початку липня 1941 р. О.Т. Калачиков разом із сім'єю від'їжджає в евакуацію до Казахської РСР. Майже рік працює агрономом Ново-Федорівської МТС Мартукського району Актюбінської області, завідує спеціальними курсами механізаторів, читає лекції з дисциплін «агротехніка» і «сільськогосподарські машини». Також виконує обов'язки політрука пункту Всеобучу при селищі Ново-Михайлівське та виступає із доповідями перед

колгоспниками. 3 грудня 1942 р. призначений науковим керівником Стерлитамакського дослідного поля Башкирської науково-дослідної рільничої станції. Проводить спеціальні дослідження з вивчення прийомів вирощування цукрового буряку у південній частині лісостепових районів Башкирської АСРР. Розробляє комплекс протипосухової агротехніки, що дозволяла забезпечити у несприятливих кліматичних умовах 1942 р. врожай фабричних цукрових буряків понад 150 ц/га та їх високу насінневу продуктивність у 1943 р. Експериментальні результати були впроваджені у практику колгоспного бурякосіяння у Башкирії та сусідніх областей.

У грудні 1943 р. РНК УРСР відкликає О.Т. Калачикова до України. На початку 1944 р. він працює заступником директора з наукової роботи Українського НДІ соціалістичного землеробства, а згодом його призначають начальником сектору науково-дослідних установ Наркомзему УРСР. Таким чином учений стає керівником і організатором побудови галузевого дослідництва в Україні. Уся діяльність спрямовується на виконання відповідних постанов партії та уряду щодо якнайшвидшої відбудови зруйнованого під час війни сільського господарства й налагодження його наукового забезпечення. У 1950 р. на першому установчому з'їзді О.Т. Калачикова обирають членом Правління Українського республіканського товариства по розповсюдженню політичних і наукових знань, яким він переобирається до 1959 р.

Не залишає науково-дослідну роботу в УкрНДІ соцземлеробства майже до 1950 р. У другій половині 40-х рр. виходять друком комплексні праці: «Відродження сільськогосподарської науки на Україні», «Досягнення і завдання науково-дослідних установ Наркомзему на Україні», «Короткі підсумки робіт науково-дослідних установ України», «Використання місцевих добрив», «Вплив бору і марганцю на динаміку нітратів та водорозчинних форм P_2O_5 у слабопідзолистому ґрунті» та багато ін.

За високу результативність і наполегливу працю у роки війни, Президія Верховної Ради СРСР 5 грудня 1945 р. нагородила О.Т. Калачикова медаллю

«За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.». У 1944–1946 рр. підвищує професійний рівень на філософському факультеті Вечірнього Університету марксизму-ленінізму при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка. Вчена рада Українського НДІ соцземлеробства 12 листопада 1947 р. рекомендує О.Т. Калачикова до обрання членом-кореспондентом ВАСГНІЛ [2, арк. 11]. Проте через відсутність наукового ступеня доктора наук О.Т. Калачиков не був обраний. Отримав атестат старшого наукового співробітника за спеціальністю «агрохімія» відповідно до Постанови ВАК Міністерства вищої освіти СРСР від 24 листопада 1947 р. [3, арк. 7]

У квітні 1947 р. О.Т. Калачикова призначають начальником Управління науково-дослідних установ вже реорганізованого НКЗС у Міністерство сільського господарства УРСР. З серпня 1950 р. очолює науково-методичний відділ Головного управління сільськогосподарської пропаганди МСГ УРСР і стає заступником керівника управління науково-дослідними установами відомства. Крім того, О.Т. Калачиков як член Редакційної колегії мав безпосереднє відношення до появи карти ґрунтів УРСР у масштабі 1:750 000, яка вийшла друком у 1949 р. [3, арк. 15] До неї увійшли напрацювання Українського НДІ соцземлеробства в довоєнний період. З нагоди 30-річчя УРСР Президією ВР СРСР 17 квітня 1948 р. нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

З вересня 1950 р. Олександр Тихонович переходить працювати до Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка як в.о. професора кафедри ґрунтознавства з погодинною оплатою на біолого-ґрунтознавчому факультеті, читає курси «Методика агрохімічних досліджень» (49 год) та «Історія ґрунтознавства» (53 год). Зауважимо, що на той час завідувачем кафедри з 1947 р. працював академік П.А. Власюк, який високо цінував професійні якості. В особовій справі знаходимо звернення О.Т. Калачикова від 15 червня 1951 р. на ім'я ректора щодо надання штатної посади доцента по кафедрі ґрунтознавства на біолого-ґрунтознавчому факультеті КДУ. Також викладає спецкурси: «Ґрунтознавство з основами землеробства», «Хімічний та

фізико-хімічний аналіз ґрунту», «Вчення про живлення рослин», «Біохімічні основи застосування добрив». З квітня 1952 р. у вузі він працює на 0,5 ставки професора.

Згідно з наказом № 288-к від 22 червня 1953 р. за підписом заступника міністра сільського господарства М. Співака у зв'язку з ліквідацією посади заступника начальника Управління науково-дослідних установ, відбувся перехід О.Т. Калачикова на постійну науково-педагогічну роботу в Київський державний університет [3, арк. 27]. Тут учений активно займається освітньою підготовкою майбутніх фахівців з ґрунтознавства, керує науково-студентським гуртком I–III курсів на факультеті. Повертається до своєї докторської дисертації і подає заяву на ім'я декана біолого-ґрунтознавчого факультету КДУ доцента І.П. Білоконя з проханням дозволити йому взяти участь у конкурсі на посаду доцента по кафедрі «ґрунтознавства». Ректор вузу професор О.З. Голік видав відповідний наказ, а ВАК при Міністерстві вищої освіти СРСР згідно з рішенням від 18 грудня 1954 р. затвердив О.Т. Калачикова в ученому званні доцента по кафедрі ґрунтознавства [3, арк. 45]. У цей період виходять друком праці про вчених: О.В. Советова, А.Т. Болотова, І.В. Мічуріна, Д.І. Менделєєва, В.В. Докучаєва, О.О. Ізмаїльського, Д.М. Прянишникова, В.Р. Вільямса та інші науково-популярні твори.

З вересня 1955 р. переходить працювати доцентом кафедри економіки і планування народного господарства економічного факультету того ж університету, читає курси «Рослинництво та землеробство з основами агрохімії», «Основи рослинництва та тваринництва», «Основи сільського господарства» та спецкурс для студентів-економістів «Економічна родючість ґрунтів Української РСР». Як свідчать характеристики, Олександр Тихонович був високоєрудованим лектором, відмінним педагогом, лекції якого відзначалися глибоким теоретичним змістом і органічно пов'язувалися із запитами життя, розвитком сільського господарства. Володів англійською, німецькою та французькою мовами.

Наказом ректора академіка І.Т. Швеця від 12 вересня 1956 р. О.Т. Калачиков почав виконувати обов'язки декана, а через рік призначений деканом економічного факультету [3, арк. 50]. У листопаді 1959 р. у зв'язку з ліквідацією економічного факультету, О.Т. Калачикова призначають в.о. завідувача кафедри економіки і планування народного господарства юридично-економічного факультету. На цій посаді працює до 1 вересня 1963 р.

Калачиков О.Т. продовжує дослідницьку роботу, насамперед з розробки проблеми економічної родючості ґрунтів Української РСР як синтезу природної та ефективної родючості ґрунту та як джерела нових резервів збільшення виходу сільськогосподарської продукції з одиниці земельних угідь при найменших затратах праці та коштів на одиницю виробленої продукції. Виходять друком авторські праці: «Основні шляхи підвищення врожайності зернових культур в Бориспільському районі Київської області» (1957), «Найважливіші джерела підвищення економічної родючості ґрунтів УРСР» (1957), «Агрономічна і економічна ефективність вапнування ґрунтів УРСР» (1957) та науково-популярна брошура «Підвищення родючості ґрунтів України» (1963).

З 31 вересня 1963 р. по 1 вересня 1965 р. він – доцент по кафедрі політичної економії і економіки народного господарства юридично-економічного факультету, а після відновлення самостійного економічного факультету 1 вересня 1965 р. – доцент кафедри економіки кібернетики. З 10 липня 1971 р. звільняється за пенсійним віком, хоча ще рік працює на 0,5 ставки доцента по кафедрі економіки народного господарства.

Помер О.Т. Калачиков 20 квітня 1982 р. Похований на Байковому кладовищі м. Києва.

Творча спадщина вченого налічує близько 140 наукових та науково-популярних праць. Безумовно, здобутки вченого з питань агрохімії, сільськогосподарського ґрунтознавства, фізіології рослин, загального землеробства, агротехніки польових культур, організації сільськогосподарської дослідної справи та її історії збагатили вітчизняну науку й сприяли її розвитку.

Тому є актуальним подальше дослідження й висвітлення в науковій літературі надбань вченого-аграрія, агрохіміка та ґрунтознавця Олександра Тихоновича Калачикова.

Список використаної літератури

1. *Вергунов В. А.* Професор О. Т. Калачіков – один із організаторів агроґрунтознавчої науки в Україні / В. А. Вергунов // Актуальні питання науки і техніки : матеріали 6-ої Всеукр. наук, конф., 11–12 жовт. 2007 р. – Полтава, 2007. – С. 13–15.

2. *Архів* ННЦ «Інститут землеробства НААН», ф. 4659, оп. №1-Л Український науково-дослідний інститут землеробства МСГ УРСР. Списки співробітників інституту станом на жовтень 1944 р., 34 арк. [Особова справа Калачикова Олександра Тихоновича].

3. *Архів* Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ф. Професорсько-викладацький склад. Звільнені 1972 р., спр. 29. Калачиков Олександр Тихонович (01.10.1951–13.09.1971), 86 арк.

4. *Агроґрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.)*. Частина 1 (1930–1935) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ ; уклад. : В.А. Вергунов, О.М. Пильтай ; за ред. В.А. Вергунова ; наук. ред. В.А. Вергунов. – К., 2007. – 200 с.